

BİBLİYOGRAFYA :

Ali Ufkî, *Hâzâ Mecmûa-i Sâz ü Söz: Çeviri-yazım-İnceleme* (haz. M. Hakan Cevher), İzmir 2003, inceleme kısmı, s. 1-135; Blochet, *Catalogue*, I, 122, 364; Haydar Sanal, *Mehter Musikisi*, İstanbul 1964, tür.yer.; Gültekin Oransay, *Ali Ufkî ve Türk Dini Musikisi* (doçentlik tezi, 1972), AÜ İlahiyat Fakültesi Ktp., nr. Y. 16566; Cem Behar, *Ali Ufkî ve Mezmurlar*, İstanbul 1990, s. 19-20, 33, 37-39; Çağatay Uluçay, "Mecmua-i Saz-ü Söz", *Türk Musikisi Dergisi*, sy. 14, İstanbul 1948, s. 4, 24; Vasfi Rıza Zobu, "İktibaslar: Kıymetli Sahne Sanat-kârı Vasfi Rıza Zobu'nun Londra'daki Tetkiklerinden", a.e., sy. 35 (1950), s. 6-7, 24; Cafer Ergin, "Hâzâ Mecmua-i Sâz ü Söz (Ali Ufkî Edvarı)", *MM*, sy. 233, 235-237, 239-243, 245-249, 250-259, 261-269, 270, 272-275, 277, 279-281, 285-289, 291-293, 296, 298, 300, 303, 308-309, 316, 318-320, 322-324 (1968-76), tür.yer.; Turgut Kut, "Ali Ufkî Bey ve Eserleri Hakkında", a.e., sy. 332 (1977), s. 8-10; H. İbrahim Şener, "Hâzâ Mecmua-i Sâz ü Söz (Ali Ufkî Edvarı)", a.e., sy. 373-375, 378, 380, 382-386, 389-391, 393-396, 398-399, 400-407 (1980-84), tür.yer.

NURİ ÖZCAN

MECMÛA-i ULÛM

(مجموعه علوم)

Cem'iyet-i İlmîye tarafından yayımlanan ilmî-edebî dergi.

1 Zilhicce 1296 – 1 Rebülevvel 1297 (16 Kasım 1879 – 12 Şubat 1880) tarihleri arasında neşredilen dergi her ayın birinde ve on beşinde olmak üzere toplam yedi sayı çıkmıştır. İlk sayısında yer alan tâlimat-nâmeye göre Avrupa'daki örneklerinde görüldüğü gibi derginin yarısı ilim, fen, sanat ve sanayideki yeni icatlara, diğer yarısı edebiyat ve felsefeye ayrılacaktır. Ancak önce ilim ve fennin çeşitlerine göre tarifi, taksimi ve konularının belirlenmesi yoluna gidilecek, bunların eski ve çağdaş milletlerle müslümanlar ve Türkler arasındaki seviyesi üzerinde durulacaktır. Daha sonra Osmanlı ülkesinde mektep, medrese ve kütüphane gibi vakıf müesseseleri, ilim cemiyetleri, maarif meclisleriyle matbu veya yazma kitapların durumu Avrupa'daki benzerleriyle beraber ortaya konulacaktır. Yine sanat, sanayi, ziraat ve ticaretin durumu, bunlarla ilgili olarak açılmış mektep, kurulmuş şirket ve cemiyetlerle Avrupa'daki benzerleri ele alınacaktır. Sanat, sanayi, ziraat ve ticaretin gelişmesini teşvik için çeşitli makaleler yayımlanacak ve raporlar hazırlanacaktır. Gerek bu konularda gerekse edebiyata dair gazete ve dergilerdeki makaleler iktibas edilecek, henüz yayımlanmamış veya ikinci defa yayımlan-

ması gerekli görülen risâlelerle Cem'iyet-i İlmîye'ce telif ve tercümesi gerçekleştirilecek bazı kitap ve risâleler de dergide yer alacaktır. Bir diğer husus da mecmuada çıkan yazılarda kendileri istemedikçe yazar isimlerinin belirtilmeyecek olmasıdır.

Bu prensiplere yayın hayatı süresince genellikle bağlı kalınmış, dergide çeşitli ilmî makalelerle iki müstakil risâle, bir roman eleştirisi, maarif ve diğer hususlara dair haber ve mektuplara, bazı gazete ve dergilerden iktibaslara yer verilmiştir. İktibaslarda özellikle eğitim hakkında yabancı devlet adamlarının nutuklarıyla yeni icatlar üzerine yazılar ağırlıktadır. Haber ve makalelerde Rusya, Fransa, Almanya ve Avusturya gibi ülkelerde bilim alanındaki gelişmeler, Suriye'de *Şam* gazetesinde çıkan medeniyet hakkındaki bazı tartışmalarla Fas Sultanı Mevlây Hasan'a ait bir beyannâme söz konusu edilmektedir. Ayrıca imlâ, sözlük ve dil meselesi, yeni kurulan ilk ve orta dereceli eğitim kurumlarının ıslahı, çocuk eğitimi, Avrupa medeniyet düzeyine ulaşmak için maarifin yeniden ele alınması üzerinde durulan diğer hususlardır.

Dergide yayımlanan yazılar genel olarak imzasızdır. İmzalı olan veya kime ait olduğu daha sonra belirlenen yazılar arasında Hasan Tahsin Efendi'nin (Hoca Tahsin Efendi) geçirdikleri tarihî seyir içinde alfabeleri ele alan "Akîâmü'l-Akvâm" ile "İlme Dair Bir İki Söz: Ta'rîf-i İlm, Taksîm-i Ulûm, Şeref ü Fazl-ı İlm", "Terakkî-i Maârif Târîh ü Taksîm ü Semerât-ı Ulûm", "Târîh-i Terakkî" ve "Esrâr-ı Âb u Havâ", İngiltere Ziraat Cemiyeti'nden kimyager Dolferi den "Süt" makalesinin çevirisi; Nâmık Kemal'in daha önce başka yerlerde yayımlanmış olan "Terakkî", "Görenek", "Medeniyet" ve "Aile" makaleleri; Trabzon Valisi Sırrı Paşa'nın "Fazilet ve Şeref-i İlm"; Adana Hâkim-i Şer'i Haydar Beyefendi'nin "Müzekki's-sıbyân"ı sayılabilir. Hasan Tahsin Efendi'nin *Hey'et-i Âlem*, Ahmed Hamdi Efendi'nin *Târîh-i Tabîî Kısm-ı Evvel Kuşlar* risâleleri de müstakil olarak dergide yer almıştır.

Ali Rûhi Bey'in bir terciibendiyle bir gazeli, Hüseyin Eşref Efendi'nin bir terciibendiyle Ahmed Midhat Efendi'nin *Yeryüzünde Bir Melek* romanının, eleştiri mahiyetinde sorular da ilâve edilmiş metninin bir bölümü derginin edebî cephesini oluşturmaktadır. Üç sayı devam eden Ahmed Midhat Efendi'nin romanı hem konusu hem de imlâ ve ifadesi bakımından

sorgulanmıştır. Dergide Kâtib Çelebi'nin *Mizânü'l-hak* adlı risâlesi müellif hattı bir nüshadan yararlanılarak yayımlanmıştır (nr. 2, s. 125). Bu nüshada eserin eksik olan son kısımlarının basma ve yazma birçok nüsha karşılaştırılarak hazırlanmış olması edisyon kritik düşüncesinin varlığını ortaya koymakta, bu amaçla gösterilen ilmî titizlik dönemi bakımından dikkat çekmektedir. İlk sayıda "Kânûn-ı Esâsî" ve "Cem'iyet-i İlmîye Mukâvelenâme-i Esâsîsi", üçüncü sayıda "Cem'iyet-i İlmîye-i Arnavudîye Nizam-nâmesi" metinleri yer almaktadır. İlk beş sayısı seksen, altıncı sayısı altmış, yedinci sayısı elli sayfa olarak yayımlanan dergide üçüncü sayıdan itibaren abonelerin listesi verilmiştir.

Varlığı *Mecmûa-i Ulûm* ile ortaya çıkan Cem'iyet-i İlmîye, bir kısım ipuçlarından anlaşıldığına göre derginin çıkışından kısa bir süre önce kurulmuş ve sekiz dokuz ay kadar faaliyette bulunmuştur. Kurucuları açıklanmamakla beraber Hoca Tahsin Efendi, Ahmed Hamdi Efendi ve Şükrü Efendi'nin cemiyetin mensupları ve yöneticileri arasında bulunduğu tahmin edilmektedir. Ölümünden (1881) önceki hastalık dönemiyle Cem'iyet-i İlmîye'nin işlerindeki aksamanın aynı zamana rastlaması Hoca Tahsin Efendi'nin cemiyetteki rolünün önemine bir işaret kabul edilmiştir.

Esas gayesi Osmanlı ülkesinde ilim ve tekniği geliştirmek ve yaymak, bu sebeple ihtiyaç içindeki okullara yardım etmek olan Cem'iyet-i İlmîye hedefine ulaşmak amacıyla yayın yoluna öncelik vermiş, halka yönelik neşriyat düşünülmeğe beraber ewelâ *Mecmûa-i Ulûm*'u çıkarmıştır. Dergi politik olmaktan çok ilmî ve edebî nitelikli bir yayının çizgisi izlemiş, devletin kanunları ile maarif nizamlarına uygun hareket edileceği belirtilmiştir. Dergide Batı bilim ve tekniğinin alınmasını gerekli gören bir anlayışa rağmen Batı'dan her şeyin hiçbir değişikliğe uğramadan aktarılması yerine seçmecî davranılmasına taraftar, muhafazakâr bir tavır dikkati çekmektedir. İlmî araştırmayı hedef alan ve ilim adamları ile sanatkârları korumayı amaçlayan Batı tarzı akademilerden farklı olarak cemiyet XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti'ndeki diğer benzerleri gibi halkı aydınlatma, yenilikleri tanıtmaya, maarifi yayma ve yayın yapma yolunu benimsemiştir.

Cemiyetin orijinal fakat benzerlerine göre daha karışık ve bir ilim cemiyetinin

ihtiyaçları düşünüldüğünde hantal sayılabilecek bir idarî yapısı vardır. Dâimî, fahrî, muavin, müşavir olmak üzere dört çeşit üye grubu bulunmaktadır. İdarî yapılanma en yüksek organı olan bir genel meclisle ilmiye meclisi, maliye meclisi, idare meclisi ve teftiş komisyonundan oluşmaktadır. Geliri büyük oranda üye aadalarına dayanmaktadır. Dergiyi tertip ve ihracına kadar padişahın “teşvik ve tesvik”ini gördükleri açıklanmakla beraber Nâmık Kemal’in yazıları ile Arnavut Cemiyeti’nin nizamnâmesine de yer verilmesi sarayın cemiyete desteğini büyük oranda ihtimal dışı bırakmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Hasan Duman, *Katalog*, s. 245; Ekmeleddin İhsanoğlu, “Cemiyet-i İlmiye ve Mecmua-i Ulûm”, *Osmanlı İlmî ve Meslekî Cemiyetleri*, İstanbul 1987, s. 221-245; Cemil Aydın, *Mecmua-i Fünûn ve Mecmua-i Ulûm Dergilerinin Medeniyet ve Bilim Anlayışı* (yüksek lisans tezi, 1995), İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü.

ÂLİM KAHRAMAN

MECMUATÜ HEY'ETİ'İ-KADÎME ve'l-CEDÎDE

(مجموعة هيئة القديمة والجديدة)

İbrâhim Müteferrika'nın
(ö. 1160/1747)

Latince'den Türkçe'ye çevirdiği
astronomi kitabı.

İbrâhim Müteferrika'nın III. Ahmed'in emriyle, Hollandalı bilim adamı Andreas Cellarius'un eski ve yeni astronomi sistemlerini konu edinen *Atlas Coelestis* (*Harmonia macrocosmica, seu atlas universalis et novus totius universi creati*, Amsterdam 1708) adlı eserinden yaptığı tercümedir. Müteferrika 1145'te (1733) temize çektiği eseri önsözünde “âlemdaki bütün cirim ve cisimlerin tertip ve terkiplerini açıklayan, burçlar ve yıldızlarla süslü bir feleği andıran, güzel ve yeni bir atlasa benzeyen ve fizik âlemden ibaret olan göklerin ve yerin bilinip öğrenilmesini sağlayan bir çalışma” diye tanımlar. Eserin daha önce Mühendishâne-i Berî-i Hümayun'un kütüphanesinde bulunan tek yazma nüshası halen Askerî Müze'de muhafaza edilmektedir (nr. 5302 [74]).

Yeni astronomi kavram ve prensiplerinin 1732'de basılan *Cihannümâ* ve ekinde açıklanmış olmasına rağmen (bk. CİHANNÜMÂ) tamamen aynı konuya tahsis edilmiş bulunan Cellarius'un bu eserinin III. Ahmed tarafından İbrâhim Mütefer-

rika'ya Türkçe'ye çevrilmesinin emredilmesi üzerinde durulacak bir husustur. Müteferrika önsözde, maksadının kitapta yer alan Latince ibareleri Türkçe'ye tebdil ve tercüme etmek ve resimlerde gizlenmiş mânaları ortaya çıkarmak, astronom ve filozofların “hey'et-i âlem”e ait sözlerini özetlemek ve metne bazı resim ve şekiller eklemek, yani elden geldiği kadar kitabın içeriğini açıklamak olduğunu söyler. Müteferrika kitabın düzenlenmesinde de bazı değişikliklere gitmiş, bu arada ilâve ettiği resim ve şekillerin yanında eserin aslında bulunan resimlerin yerine İslâmî geleneklere göre yapılmış yenilerini koymuştur; bu hususu, “Ersâm ve eşkâl-i kitâb tavr u tarz-ı İslâmiyân üzere tertip olundu” diye açıklar.

İbrâhim Müteferrika eserin başında Batlamyus'un yer merkezli sistemine göre bir kâinat modeli çizer; cisimler âleminin (fizik âlem) birbirini kuşatan soğan tabakaları gibi kat kat kürelerden meydana geldiğini, felek-i a'zâmin hepsini kuşattığını ve yıldızlardan ârî olduğu için Atlas feleği adını da aldığı söyler ve top rak unsurunun mutlak ağırlığından dolayı en aşağıda, âlemin merkezinde bulunduğunu ifade eder.

Kâinatın düzeniyle ilgili görüşlere “mezâhib-i selâse” (üç teori) denildiğini belirten Müteferrika bunlardan birincisinin eski astronomoyu temsil eden Aristo ile Batlamyus, ikincisinin yeni astronominin üç büyük ismi Pisagor, Plotin ve Copernicus tarafından savunulduğunu, üçüncüsünün ise yine yeni astronomiden Tycho Brahe'ye ait olduğunu söyler; daha sonra da sırasıyla bu görüşleri ele alıp kısaca tanıtır. İslâm ulemâsının çoğunun birinci görüşü benimsediğini belirtmesinin ardından ikinci görüşün gereği olan arzın hareket ettiği tezine inanmayanların Batlamyus'un Atlas feleğinin olanca genişliği ve büyüklüğüyle her gün doğudan batıya doğru süratle döndüğü yolundaki görüşünü nasıl kabul ettiklerini anlayamadığını ifade eder. Bunlara inanıp inanamamanın dinle bir ilgisinin olmadığını, âlemin nasıl dönerse dönsün sonradan Allah tarafından yaratıldığını inkâra mecal ve mahal bulunmadığını bildirir.

Eserde iki husus dikkat çekmektedir. Birincisi, *Cihannümâ*'daki çok ihtiyatlı tavrı yerini daha az ihtiyatlı bir tavra bırakmış, İbrâhim Müteferrika, *Cihannümâ*'nın basılmasından sonra geçen bir yıl içerisinde din ve devlet adamlarından beklediği gibi sert bir muhalefetin gel-

mediğini görmüştür. Konunun dinle alakasını her ne kadar daha önce kullandığı sözler ve ibarelerle belirtmekteyse de bunları aynı sıklıkla tekrarlamamakta, böylece kendisine güven geldiğini hissettirmektedir. İkinci husus, mütercim *Cihannümâ*'da üç teoriyi açıklamakla yetinirken burada bunlara bir de dördüncüsünü eklemesidir. Eski zamanda Şam'da yaşamış Arateyuş adlı hakîme ait olan ve sadece eskilerin cahilleri tarafından benimsenen bu görüş, yeri ve suyu âlemin ortasında canlı bir kişi şeklinde tasavvur etmekte ve deprem gibi jeolojik olayları bu kişinin kıvılcımasına bağlamaktadır. İbrâhim Müteferrika, akıl sahipleri tarafından tamamen reddedilen bu görüşü kitabın aslında bulunduğu için buraya aldığı söylemekte, böylece *Cihannümâ*'da niçin ona yer vermediğini dolaylı biçimde açıklamış olmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

İbrâhim Müteferrika, *Mecmûatü hey'eti'l-kadîme ve'l-cedîde*, Askerî Müze Ktp., nr. 5302 (74), vr. 1^b-17^b; *Osmanlı Müellifleri*, III, 21; Abdülhak Adnan Adıvar, *Osmanlı Türklerinde İlim* (haz. Aykut Kazancıgil – Sevim Tekeli), İstanbul 1982, s. 172-173; Ekmeleddin İhsanoğlu, “Tanzimat Öncesi ve Tanzimat Dönemi Osmanlı Bilim ve Eğitim Anlayışı”, *150. Yılında Tanzimat*, Ankara 1992, s. 341; a.m.f., “Batı Bilimi ve Osmanlı Dünyası: Bir İnceleme Örneği Olarak Modern Astronomi'nin Osmanlı'ya Girişi (1660-1860)”, *TTK Belleten*, LVI/217 (1992), s. 746-747.

CEVAT İZGİ

MECMUATÜ'n-NEZÂİR (مجموعة النظائر)

Ömer b. Mezîd tarafından
840 (1437) yılında derlenen,
Türk edebiyatının
önemli kaynaklarından
bir nazîre mecmuası.

Beş bahir altında kafiyelerine göre alfabetik olarak sıralanan şiir ve nazîrelerden meydana gelmiş olup türünün Türk edebiyatındaki ilk örneğidir. Seksen dört şairden 397 şiirin bulunduğu eserde her bahrin başında derleyicinin o bahrin ölçüsünü belirtmek için yazdığı bir ya da birkaç beyit yer alır.

Bilinen tek nüshası Türkiye'den çıkarıldıktan sonra Oxford'da School of Oriental and African Studies Kitaplığı'na (nr. 27.689) intikal eden yazmanın ilk yapırağı kopmuştur. 2^a-4^a varakları arasında giriş bölümünün başındaki dua kısmı da eksiktir. Yazar burada Allah'a hamd ve duadan sonra devrin şairleri yanında ümerâ-